

KOMUNIKATY Z BADAŃ

ASPIRACJE Kobiet BIAŁOSTOCCZYZNY

Uwagi wstępne

Badanie, którego wyniki przedstawiam w tym artykule, miało na celu sprawdzenie, czy zachodzi i jakiego rodzaju różnica w poziomie aspiracji dwóch rodzajów grup kobiet: pierwszy tworzą członkinie Ligi Kobiet Polskich i Kół Gospodyń Wiejskich, a drugi kobiety nie należące do tych stowarzyszeń. Przypuszczano, że aspiracje kobiet nie należących do wymienionych organizacji będą wiązać się głównie z potrzebami rodzinnymi, związanymi zwłaszcza z rolą matki, podczas gdy aspiracje kobiet stowarzyszonych będą wskazywać na szerszy horyzont wartości ogólnospołecznych i orientację działań według potrzeb nie tylko rodziny, lecz także szerszego środowiska, w którym żyją.

Stosownie do tego celu badania, posłużono się techniką ankiety audytoryjnej w dwóch rodzajach grup, różniących się jedynie przynależnością do organizacji kobiecych i miejscem zamieszkania. Osoby zamieszkałe w miastach należały do Ligi Kobiet Polskich bądź nie należały do tej organizacji, a zamieszkałe na wsi — należały do Kół Gospodyń Wiejskich bądź nie należały do takich kół.

Ankieta obejmowała trzy grupy pytań, dotyczących: 1) dążeń i celów życiowych respondentek w perspektywie bliższej i dalszej przyszłości, 2) zawodu i wykształcenia, jakie osoby badane chciałyby, aby uzyskały ich dzieci i 3) największych osiągnięć życiowych respondentek. Odpowiedzi na wymienione grupy pytań określały poziom aspiracji badanych. Część pytań kwestionariusza ankiety była otwarta, a część zamknięta. Procedurę badania przedstawiam szczegółowo w publikacji pt. *Stowarzyszenie jako czynnik społecznowychowawczej aktywizacji kobiet (na przykładzie badań na Białostocczyźnie)*¹.

¹ Praca wydana w serii Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego przez Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, w 1984 r.; objętość ss. 548, nakład 230 egz.

Badanie przeprowadziłam wiosną 1981 r. wśród 1592 kobiet zamieszkałych na terenie województw: białostockiego, łomżyńskiego i suwalskiego. Rejon ten nazywany jest zwyczajowo Białostocczyzną.

Wyniki badań

Hierarchię celów determinują określone potrzeby materialne, poznawcze, samorealizacyjne, emocjonalne itp. Cele mogą więc być związane z osiągnięciem dóbr konsumpcyjnych, z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych i wykonywaną pracą, z potrzebami życia osobistego lub rodzinnego, z dążeniami życiowymi zorientowanymi na mikrośrodowisko ograniczone więziami bezpośrednimi i osobistymi lub na makrośrodowisko, w którym realizuje się potrzebę działalności społecznej. Ogólnie biorąc, cele i dążenia życiowe kobiet mogą zależeć od wartości konkretnych lub abstrakcyjnych, od interesu głównie własnego lub społecznego. Czy pomiędzy światem rodziny i najbliższych a instytucjami życia publicznego istnieje społeczna próżnia, jak to pokazały prowadzone w końcu lat siedemdziesiątych badania nad systemem wartości społeczeństwa polskiego², czy też przynajmniej niektóre stowarzyszenia, takie jak kobiece, wypełniały tę próżnię stając się terenem pożytecznej działalności społecznej?

Rozkład wypowiedzi na pytania ankiety z uwzględnieniem odpowiednich uwarunkowań prezentują tabele 1 i 2.

Tabela 1 obrazuje hierarchię celów i dążeń życiowych respondentek, szeregując je od największej do najmniejszej liczby wskazań. Tabela 2 klasyfikuje uzyskane wypowiedzi respondentek w kategorii aspiracji. Uwzględniono w nich przynależność organizacyjną i środowisko zamieszkania kobiet.

Respondentki, bez względu na przynależność organizacyjną i zróżnicowanie środowiskowe, preferują w swych dążeniach cele związane z przyszłością swoich dzieci, które pragną wychować i wykształcić. Ze względu na największą liczbę wskazań aspiracje rodzicielskie zajmują w badanych grupach kobiet pierwszą pozycję na skali rangowej. Badane uważają wychowanie swoich dzieci za swój najważniejszy obowiązek.

Ankietowane ze środowiska miejskiego niechętnie udzielały odpowiedzi na pytanie o zawód i wykształcenie swoich dzieci. Tylko około 50% stowarzyszonych w LKP i około 56% kobiet z grupy kontrolnej w tym środowisku zdecydowało się wypowiedzieć w tej kwestii. Inaczej przedstawia się sprawa z kobietami wiejskimi, które chętnie określały planowany zawód swoich dzieci i rodzaj ich wykształcenia (ponad 70% kobiet stowarzyszonych w KGW i ponad 90% kobiet z grupy kontrolnej z tego środowiska).

² Zob. A. Jasińska, R. Siemińska: *Wzory osobowe socjalizmu*. Warszawa 1978, s. 291.

Tabela 1. Hierarchia celów i dążeń życiowych respondentek ze względu na przynależność organizacyjną i środowisko zamieszkania

Cele życiowe i dążenia	Kobiety ze środowiska miejskiego				Kobiety ze środowisk ¹ wiejskiego			
	stowarzyszone (LKP)		nie stowarzyszone		towarzyszone (KGW)		nie stowarzyszone	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Wykształcić i wychować dzieci	124	31	140	30	110	31	162	44
Podnieść własne kwalifikacje	64	16	70	17	20	6	—	—
Otrzymać mieszkanie	34	8	40	9	—	—	—	—
Pracować społecznie	12	3	—	—	12	3	—	—
Zyskać szczęście osobiste i rodzinne	10	3	8	2	—	—	—	—
Urządzić mieszkanie	8	2	22	5	8	2	88	24
Wyjść za mąż	8	2	12	3	—	—	—	—
Kupić samochód	8	2	8	2	20	6	12	3
Zbudować dom	8	2	8	2	14	4	20	5
Pojechać na wycieczkę za granicę	8	2	8	2	—	—	—	—
Kupić maszyny rolnicze	—	—	—	—	16	5	10	3
Zwiększyć hodowlę	—	—	—	—	14	4	—	—
Mieć wzorowe gospodarstwo	—	—	—	—	12	3	—	—
Dokupić ziemię	—	—	—	—	6	2	18	5
Wybudować obiekty gospodarcze	—	—	—	—	6	2	—	—
Ogółem	284	71	316	70	238	68	310	84

Tabela 2. Aspiracje kobiet z uwzględnieniem przynależności organizacyjnej i zróżnicowania środowiskowego

Kategorie aspiracje	Kobiety ze środowiska miejskiego						Kobiety ze środowiska wiejskiego					
	stowarzyszone (LKP)			nie stowarzyszone			stowarzyszone (KGW)			nie stowarzyszone		
	liczba	%	ranga	liczba	%	ranga	liczba	%	ranga	liczba	%	ranga
Aspiracje rodzicielskie	124	31	1	140	30	1	110	31	1	162	44	1
Aspiracje intelektualne	64	16	2	70	15	3	20	6	4	—	—	—
Aspiracje materialne	58	14	3	78	18	2	42	12	3	120	32	2
Aspiracje osobiste	18	9	4	20	5	4	—	—	—	—	—	—
Aspiracje rekreacyjne	8	2	6	8	2	5	—	—	—	—	—	—
Aspiracje zawodowo-produkcyjne	—	—	—	—	—	—	54	16	2	28	8	3
Aspiracje społeczne	12	3	5	—	—	—	12	3	5	—	—	—

Dziwi nieco, że kobiety zamieszkałe w miastach, które mają przeważnie wykształcenie średnie i wyższe, w przeciwieństwie do kobiet wiejskich, które legitymują się wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym, są niezdecydowane co do przyszłego wykształcenia swoich dzieci. Może zależy to od warunków miejskich, w których istnieje nadmiar możliwości kształcenia, albo od zwiększonego krytycyzmu kobiet wykształconych? Wyjaśni to dalsza analiza. Niemniej te kobiety miejskie, które zechciały się w omawianej kwestii wypowiedzieć, pragną, by ich dzieci zdobyły wykształcenie wyższe. Dla dziewczynek przewidują ukończenie studiów humanistycznych, a dla chłopców — wyższych technicznych.

Trzeba stwierdzić, że preferowane zawody także wśród kobiet wiejskich pojmowane są w sposób tradycyjny. Dla dziewcząt przewiduje się wykształcenie wyższe pedagogiczne lub medyczne, co w mniemaniu powszechnym wiąże się z uzyskaniem prestiżowej pozycji w środowisku wiejskim, a dla chłopców — średnie lub zawodowe techniczne, co wiąże się z nastawieniem praktycystycznym. Zauważa się jednak, że kobiety ze środowiska wiejskiego, przynajmniej jeśli chodzi o chłopców, mają mniej ambitne plany niż kobiety z miasta. Woląby raczej, by ich synowie zdobyli wykształcenie możliwie szybko i takie, które pozwoli im na przejęcie gospodarstwa po ojcu i racjonalne jego prowadzenie. Stąd preferencja zawodów o charakterze praktycznym (głównie mechanicznych i rolniczych), na poziomie zasadniczym lub najwyżej średnim. Zapewne każda para rąk przyda się w indywidualnym gospodarstwie chłopskim, ale przecież ważna też jest specjalistyczna wiedza rolnicza.

Czy jednak rodzaj wykształcenia przewidziany dla dzieci wiąże się w ogóle z aspiracjami intelektualnymi kobiet, z docenianiem lub niedocenianiem roli wykształcenia i wiedzy? W ustalonej hierarchii ważności cele związane ze zdobywaniem wiedzy ogólnej i podnoszeniem kwalifikacji zawodowych zajęły u kobiet należących do Ligi drugie miejsce, po aspiracjach rodzinnych, co wskazuje na wysoką rangę aspiracji intelektualnych. U kobiet miejskich, ale nie stowarzyszonych, aspiracje te znalazły się na trzecim miejscu. Kobiety stowarzyszone w KGW aspirują również do wartości takich, jak wiedza i wysokie kwalifikacje zawodowe, ale już w mniejszym stopniu niż ich towarzyski w mieście (czwarte miejsce w skali rangowej).

Te cenione i społecznie akceptowane wartości mogą być traktowane w sferze indywidualnej jako droga do pełniejszego zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych, założywszy że wysokie kwalifikacje gwarantują wyższy pułap zarobków (co akurat w latach 1980—1982 nie było regułą), lub — co społecznie jest pożądane — do wzmocnienia poczucia własnej wartości i przydatności społecznej. Możliwe, że u badanych kobiet ta druga ewentualność wchodzi w grę i aspiracje intelektualne wynikają ze świadomie odczuwanych

potrzeb poznawczych i samorealizacyjnych, gdyż własne aspiracje w tym zakresie utożsamiane są z aspiracjami dotyczącymi dzieci.

Z wypowiedzi respondentek wynika, że przykładają dużą wagę do celów związanych z osiąganiem dóbr materialnych. Ale jednak w większym stopniu zaznacza się to u kobiet nie stowarzyszonych (drugie miejsce na skali rangowej, a trzecie u kobiet stowarzyszonych w KGW lub LKP). Ankietowane ze środowisk miejskich chcą otrzymać i urządzić mieszkanie, rzadziej posiadać willę, natomiast kobiety wiejskie pragną wybudować dom lub zmodernizować dotychczasowy, wyposażając go w instalację wodno-kanalizacyjną, chcą także dokupić ziemię i maszyny rolnicze oraz dobudować obiekty gospodarcze.

Wydawać by się mogło, że cele te, związane z wartościami materialnymi, wskazują na aspiracje konsumpcyjne. Jednak w rzeczywistości tak nie jest. Przedmioty aspiracji w tym wypadku, to artykuły pierwszej potrzeby, gdyż zapewniają normalną egzystencję. W odniesieniu do kobiet ze środowiska wiejskiego przedmioty te, będące pożądanymi stanami rzeczy, oznaczają nie tylko zaspokojenie potrzeb wygodnego życia. One po prostu umożliwiają wykonywanie zawodu rolnika i hodowcy.

Wśród wypowiadających się kobiet popularne jest też marzenie o kupnie samochodu. Szczególnie u kobiet mieszkających na wsi zaznaczyło się to wyraźnie (6% kobiet stowarzyszonych i 3% kobiet nie stowarzyszonych — na wsi, a po 2% kobiet stowarzyszonych i nie stowarzyszonych — w mieście). W obecnej sytuacji życiowej tych kobiet jest to także przedmiot wart zachodu, gdyż umożliwia kontakt ze sklepem, ośrodkiem zdrowia, szkołą, domem kultury czy teatrem, do których z miejsca zamieszkania jest czasem bardzo daleko.

W przypadku mieszkanek miast posiadanie własnego samochodu jest z pewnością luksusem i to nie tylko z powodu istnienia państwowych środków lokomocji. Rolniczki regionu północno-wschodniego, gdzie dominują gospodarstwa indywidualne przynoszące wysokie dochody, mogą sobie na taki luksus pozwolić w większym stopniu niż pracowniczki miejskich zakładów uspołecznionych.

Z dalszej analizy wynika, że aspiracje własne do osiągnięcia dóbr materialnych, jakie wykryto u repondentek, są skromniejsze niż aspiracje, jakie mają one w stosunku do swoich dzieci. Zarówno w mieście, jak i na wsi matki wykazują w zakresie projektowanej przyszłości dzieci wyższe aspiracje materialne niż w zakresie własnej przyszłości. Dla swoich dzieci respondentki pragnęłyby np. raczej domu z ogródkiem niż mieszkania w budownictwie blokowym (53% stowarzyszonych i 44% nie stowarzyszonych — w środowisku miejskim oraz 70% stowarzyszonych i 59% nie stowarzyszonych — w środowisku wiejskim).

W przypadku kobiet wiejskich okazało się ponadto, że pragną, by ich

dzieci pracowały raczej w mieście niż na wsi (36% stowarzyszonych w KGW i 30% z grupy kontrolnej). Trzeba zauważyć, że w tej sprawie kobiety działające w KGW mają, niestety, przewagę nad kobietami nie stowarzyszonymi w tej organizacji. Praca we własnym gospodarstwie rolnym jest ciężka, absorbująca od świtu do nocy, jednak nie usprawiedliwia to chęci ucieczki do lżejszej pracy w mieście.

Cele związane z potrzebami życia osobistego zajmują w hierarchii ważności u kobiet ze środowiska miejskiego dominującą, choć nie pierwszoplanową pozycję (czwartą w skali rangowej, zarówno u kobiet stowarzyszonych, jak i nie stowarzyszonych). Rzecz charakterystyczna, że tylko wśród kobiet mieszkających w miastach odnotowano wypowiedzi wskazujące na cele osobiste, wynikające z niezaspokojonych potrzeb przynależności uczuciowej. Wśród wypowiedzi respondentek ze wsi nie ma ani jednej, która określałaby cel życiowy w taki sposób, aby można było go zakwalifikować jako osobisty. Tylko kobiety ze środowiska miejskiego przyznały się do tego, że „chcą wyjść za mąż”, „zyskać szczęście osobiste i rodzinne”, „mieć kogoś bliskiego i żyć spokojnie”. Rozumieć to można dwojako: albo brak odwagi i małe wymagania wobec siebie nie pozwalają kobietom wiejskim uważać swoich potrzeb emocjonalnych za godne uwagi, albo też są one zaspokojone w dostatecznym stopniu. Warunki życia na wsi sprzyjają zaspokajaniu potrzeby przynależności uczuciowej, gdyż umożliwiają wzmocnienie ścisłych więzi rodzinnych i sąsiedzkich. Nie bez znaczenia jest tu także to, że w regionie więcej jest kawalerów niż panien skłonnych do życia na wsi i pracy w gospodarstwie rolnym. Możliwe też, że kobiety żyjące w bliższym kontakcie z przyrodą są mniej sfrustrowane niż mieszkanki miast.

Na piątym miejscu w hierarchii uszeregowały się cele społeczne, ale tylko u członkiń organizacji kobiecych. Wypowiedzi w rodzaju: „chcę pracować społecznie”, „w przyszłości chcę realizować zadania pracy społecznej na rzecz wsi i kobiet wiejskich” — umieszczano na ogół w ramce odpowiedzi zatytułowanej „cele mniej ważne, które chciałaby Pani realizować”. Aspiracje społeczne zauważone u respondentek związanych z pracą organizacyjną świadczą o tym, że wartości, jakich należy się spodziewać po aktywistkach organizacji kobiecych, są istotnym elementem ich świadomości społecznej, jednak nie najważniejszym.

Największe różnicowanie celów i dążeń życiowych zaznaczyło się w dwóch kategoriach: aspiracjach rekreacyjnych i aspiracjach zawodowo-produkcyjnych. Cele związane z atrakcyjnym spędzaniem wolnego czasu, chociaż potraktowane przez respondentki jako mniej ważne, zauważono wyłącznie u mieszanek miast, i to bez względu na przynależność organizacyjną. Kobiety wiejskie ani razu nie stwierdziły, że marzą o wycieczce zagranicznej lub wakacjach nad Morzem Czarnym. Ich cele nastawione są na bardziej prozaiczne sprawy, głównie na unowocześnienie sfery własnej produkcji w gospodarstwie rolnym

Tabela 3. Ocena własnych osiągnięć życiowych badanych kobiet

Pytania dotyczące osiągnięć życiowych	Kobiety stowarzyszone				Kobiety nie stowarzyszone			
	wieś (KGW)		miasto (LKP)		wieś		miasto	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
A) Co uważa Pani za swoje największe osiągnięcie życiowe								
1) nic takiego nie odstrzegam	48	13	62	15	58	16	98	21
2) określa Pani największe osiągnięcie	54	15	56	14	100	27	70	15
3) trudno mi powiedzieć	252	72	286	71	208	57	300	64
B) Czy porównując siebie z Pani rówieśnikami ze szkoły podstawowej, średniej lub wyższej uważa Pani, że:								
1) osiągnęła Pani więcej niż większość z nich	30	8	36	9	14	4	44	9
2) mniej więcej tyle samo co oni	98	28	134	33	70	19	184	39
3) mniej niż większość z nich	26	7	40	10	58	15	50	11
4) trudno mi powiedzieć	138	39	194	48	138	38	184	39

czy rolno-hodowlanym. Rolniczki chcą mieć wzorowe gospodarstwo, zastanawiają się nad możliwościami zwiększenia hodowli, celem najważniejszym staje się zakupienie brakujących maszyn i urządzeń.

W wypowiedziach widać wyraźnie, że związane są silnie ze swoją rolą zawodową i środowiskiem zamieszkania. Większość kobiet należących do KGW podkreśla cele wskazujące na aspiracje zawodowo-produkcyjne (16% badanych) — zajmują one drugą pozycję na skali rangowej; w mniejszym stopniu (u 8% badanych) pojawiły się one u kobiet wiejskich nie stowarzyszonych (trzecia pozycja na skali rangowej). Ogromna waga, jaką członkinie KGW przykładają do unowocześniania i racjonalizacji indywidualnych gospodarstw chłopskich, jest sprawą oczywistą, gdyż organizacja ta w swym działaniu wychowawczo-aktywizującym stawia te cele na pierwszym miejscu. Kiedyś Liga Kobiet chciała również, i w dużym stopniu jej się to udało, wpływać na wzrost aktywizacji społeczno-zawodowej swych członkiń, w latach osiemdziesiątych jednak jej wpływ w tym zakresie okazał się niewysarczający.

Sondowanie poziomu aspiracji uzupełniono dodatkową analizą dotyczącą oceny osiągnięć (por. tab. 3). Założono, że zbieżność cenionych wartości w tym przypadku oraz w przypadku celów i dążeń życiowych będzie oznaczała spójność systemu wartości respondentek. Zadano więc odpowiednie pytanie: „Co uważa Pani za swoje największe osiągnięcie życiowe?”, które

sprawiło respondentkom niemały kłopot. Najczęściej z trzech określonych możliwości wybierały odpowiedź: „trudno mi powiedzieć” (71% stowarzyszonych i 64% nie stowarzyszonych — w mieście, a 72% stowarzyszonych i 57% nie stowarzyszonych — na wsi). Większą rezerwę cechowała w tym wypadku kobiety stowarzyszone. Negatywny stosunek do własnych osiągnięć (kategoria odpowiedzi zatytułowana: „niczego takiego nie dostrzegam”) zaznaczył się w większym stopniu u kobiet nie stowarzyszonych, zarówno w mieście (21% nie stowarzyszonych i 15% stowarzyszonych), jak i na wsi (16% nie stowarzyszonych i 13% stowarzyszonych). Nuta pesymizmu właściwa była zwłaszcza kobietom nie stowarzyszonym ze środowiska miejskiego.

Określając swoje największe osiągnięcia kobiety miejskie wymieniały według kolejności: 1) wychowanie dzieci; 2) ukończenie studiów oraz wykonywanie pracy zawodowej; 3) uzyskanie własnego mieszkania lub „dorobienie się” własnego domu z ogrodem; 4) zapewnienie spokoju rodzinie. Kobiety wiejskie natomiast do swych osiągnięć zaliczyły: 1) wychowanie dzieci; 2) wyposażenie gospodarstwa w maszyny rolnicze; 3) wybudowanie domu; 4) zdobycie wiedzy fachowej (zawodu rolnika).

Można zatem stwierdzić, że badane z dużą ostrożnością podchodzą do oceny własnych osiągnięć, a jeśli już skłonne są określić to, co osiągnęły dotychczas, to — podobnie jak w przypadku celów i dążeń — ich wypowiedzi wiążą się z aspiracjami rodzicielskimi, intelektualno-zawodowymi i materialnymi. W aspiracjach tych zaznacza się zróżnicowanie wskazujące na pewną rolę takich czynników, jak: przynależność organizacyjna, wykształcenie i miejsce zamieszkania. Nie jest to jakiś zasadniczy wpływ, jednak przewaga krytycyzmu, rezerwy, a może też skromności — cechująca raczej kobiety miejskie niż wiejskie, raczej stowarzyszone niż nie stowarzyszone — wskazywałaby na związek tych cech wartościowania z wymienionymi czynnikami.

Wniosek ten, wyprowadzony z analizy oceny własnych osiągnięć, pokrywa się ze stwierdzeniami poprzednimi, dotyczącymi analizy celów i dążeń życiowych kobiet. Można założyć, że dokonana na podstawie tych analiz diagnoza poziomu aspiracji jest trafna. Dodać jednak należy, że wnioski na temat poszczególnych cech osobowości badanych (elementów postawy) mają charakter przypuszczeń. Nie wiadomo bowiem, czy brak wypowiedzi oceniających swoje osiągnięcia oznacza skromność, czy brak rozeznania ani też czy nieobecność aspiracji osobistych wiąże się z postawą minimalistyczną (niskie wymagania co do siebie) lub bojaźliwością, podobnie jak nie można mieć pewności co do tego, że negatywny stosunek do osiągnięć oznacza stan niezadowolenia, związany z postawą pesymizmu, czy tylko stwierdzenie racjonalne, związane z krytycyzmem.

Ogólnie biorąc, ujawnione w wypowiedziach cele i dążenia życiowe kobiet zgodne są z przyjętym modelem aspiracji społeczeństwa polskiego, w którym do naczelných wartości normatywných należą: dbałość o przyszłość młodego

pokolenia, nauka i kwalifikacje zawodowe oraz rzetelna i owocna praca. Wysoka pozycja aspiracji rodzicielskich u kobiet wiąże się z ugruntowanym tradycją i obyczajem polskim pojmowaniem roli kobiety-matki, od której wymaga się przede wszystkim należytej troski o rozwój i wychowanie dzieci. Świadczy także o nastawieniach mikrospołecznych i cenieniu więzi rodzinnych, co w 1981 r., w obliczu narastającego chaosu, jest pewną ucieczką w sferę spraw domowych. Rodzina, w której kobiety czują się bezpieczne, jest w tym wypadku oazą zaspokajającą potrzeby emocjonalne. Możliwe, że o wzmocnieniu aspiracji rodzinnych zdecydował również narastający wpływ Kościoła, który do roli rodziny przykłada dużą wagę.

Zaniepokojenie może budzić fakt, że wśród cenionych wartości zabrakło wartości kulturalnych i twórczych. Badane kobiety najwyraźniej ich nie cenią. W analizowanych wypowiedziach zaznaczyło się dobitnie, że system wartości respondentek cechuje wysoka użyteczność i praktycyzm, a dominują w nim wartości instrumentalne i konkretne. Mało rozbudowane są wartości abstrakcyjne.

Nie stwierdzono też, by respondentki przywiązywały jakieś znaczenie do takich wartości, jak: zdrowie, osiągnięcia, bezpieczeństwo, wartości moralne, stosunki międzyludzkie, gdyż cele określone na bliższą i dalszą przyszłość nie zawierały przesłanek, na podstawie których można by było wnioskować o ich obecności. Możliwe, że przy zastosowaniu innej techniki badawczej, np. sposobu, w którym rozpatruje się system wartości za pomocą wybranych *a priori*, w sposób arbitralny, określonych kategorii strukturalnych, z których badany tworzy hierarchię, udałooby się je znaleźć.

W najnowszej literaturze przedmiotu (1982 r.) uważa się jednak, że takie sugerujące podejście jest niewłaściwe, ponieważ wymusza wypowiedzi i tworzy fikcyjne systemy wartości³. Poza tym zastosowany sposób zbierania i analizy danych został pogłębiony przez porównanie preferencji wartości w ramach badanego systemu. Konsekwentny ich wybór świadczy o spójności racjonalnego i uświadomionego systemu wartości respondentów, tzn. o powiązaniu ze sobą kategorii strukturalnych. Wielu badaczy sądzi, że spójność (integracja) — w przeciwieństwie do autonomii kategorii wartości (wartości izolowanych) — oznacza istniejący w świadomości i poddawany badaniom system wartości⁴.

Izabela Ratman-Liwerska

³ S. Jałowiecki: *Struktura systemu wartości, konstrukcje teoretyczne i techniki analiz*. W: *Systemy wartości w środowisku pracy*. Pod red. X. Gliszczyńskiej. Warszawa 1982, s. 112.

⁴ *Ibidem*, s. 122.